

ГРАД ЕЛЕНА И ПРОТОТИПОВЕ ОТ ЕЛЕНА В РОМАНА „ИВАН КОНДАРЕВ“

Христо Медникаров

Въпреки че за човека и твореца Емилиян Станев са издадени отделни книги, помествани са много изследвания, статии и интервюта, мисля, че няма да бъде безинтересно да се хвърли допълнителна светлина върху въпроса за прототиповете в някои от неговите произведения.

Зная предварително колко рисковано е да навлезеш в богатия и сложен свят на Емилиян Станевите герои, да занаяш в лицата им и да се мъчиш да уловиш външни черти и характери на хора, които си познавал, за които си чел или са ти разказвали. При такава работа винаги има опасност да сгрешаш, защото малко или много това са твои предположения, които невинаги могат да бъдат доказани.

И въпреки това произведенията на писателя, свързани с Елена, ме изкушават, а и някои изказвания на самия автор ми дават повод да тръгна по следите на герои и събития от този период на неговото творчество.

Неведнъж на срещи и обсъждания Ем. Станев е подчертавал значението на Елена и Еленския край за неговото творческо израстване. В разговора си с Иван Сарандев¹ на 25 май 1975 г. той казва: „Ако Търново ми е дало усет и интерес към историята, Елена ми създаде усет за българската култура . . . В Елена всичките ми гаменски прояви престанаха. Вече не ме интересуваше Жули Верн, нито Шерлок Холмс. Започнах да чета сериозна литература, да пея, да свиря на пигулка, да рисувам. В училището бях като Колю Рачика.“

В статия, публикувана в юбилейния вестник „Родно гнездо“ във връзка с 90-годишнината на читалище „Просвета“ в с. Разпоповци, родно село на дядото и бащата на писателя, Ем. Станев споделя откровено колко много е превързан към този край, където са преминавали голяма част от неговите години. Между другото той пише: „ . . . И сега мога да вървя мислено по коларския път по Чуката, от Елена за Разпоповци. Всяка сутрин и вечер, зиме и пролет по тоя път отивах и се връщах разпоповчани — чиновници и шивачи, мои познати. Познато ми е всяко кътче, камъче, извивка по пътя и палинка . . . Преди няколко години, когато доведох тук Димитър Талев и той видя и усети дъха на хората, каза ми, че това е велик български кът и имаше пълно право. Всеки мой спомен е сладък, но в неговата сладост има и горчивина и тъкмо затова ми е скъп, незабравим и мил. Може би по тази причина в много страници на мои книги има разпоповчани и разпоповска природа, и разпоповски дух.“

Това искрено и непосредствено признание на Ем. Станев говори красноречиво колко живи са неговите спомени за Еленския край, колко дълбоко са попили те в неговата впечатлителна душа, колко скъпи са за него, за да бъдат все така ярки и свежи и след толкова години.

Но може би едно от най-силните доказателства за чувствата на писателя към Еленския край е едно от последните му писма до моя баща Стоян Медникаров от 30 януари 1979 г. по повод смъртта на неговия приятел — ловец от младини, разпоповчанина Михаил Цонев.

Ще приведа почти изцяло неговото съдържание:

„Драги Медникаров,

Забавих се с отговора на твоето писмо, защото през нелъпия януари ме боля язвата и още не е престанала. Бог да прости незабравимия Михо (Михаил Цонев — б. м.), отиде си, както ще си отидем и ние, нали сме все от ешелона.

Аз съм намислил и решил твърдо, като умра, да бъда погребан в Разпоповци. Не ша да лежа в софийската глина, която съм газил двадесет години по лов, пък и в софийските гробища има и всякакви мошеници, а в разпоповското лежат добри и чисти хорица. Това ще го напиша черно на бяло като завещание.

¹ Иван Сарандев. Емилиян Станев, С., 1977, с. 14.

Не се смушавай, че ти пиша за такива мрачни работи. Мъже сме и трябва да постъпваме, както постъпваха някога нашите деди и прадеди — приживе си избираха къде да бъдат погребани . . .”

Ем. Станев идва в Елена на 15-годишна възраст и остава тук с известни прекъсвания докъм 1946 г. В този град преминават юношеството и младостта му, през които се оформя като личност и писател. Оттук той набира богат запас от впечатления, които залагат в основата на голяма част от бъдещите му произведения.

Без Елена нашата литература нямаше да има „Примамливи блясъци“, „Делници и празници“, неповторимите анималистични разкази, повестта „Когато скръжът се топи“, новелата „В тиха вечер“ и един от върховете на неговото творчество и на нашата литература — романа „Иван Кондарев“.

Благодарие на ловната си страст Ем. Станев опознава красивата и разнообразна природата на Еленския край през всичките ѝ сезони, света на птиците и животните. Впечатлителната душа на бъдещия писател понася завинаги аромата на тази природа, събития и случки, станали по това време, образи на колоритни личности, с каквито е богат този край, типични еленски думи и изрази:

Како човек, роден в Разпоповци, сега квартал на град Елена, аз съм живял дълго тук и ше си позволя да тръгна по следите на някои Емилиян Станевски герои, по места, по които писателят е скитал, обикнал и пресъздал в своите произведения.

Гореизброените книги, които носят типична еленска атмосфера и аромат, ни дават основание да кажем, че Ем. Станев е писател, който използва доста често прототипа, случки, природни картини и местности от Елена и Еленско. Някъде събития и житейските подробности на хората от произведенията и от живота почти напълно съвпадат, друг път той взема отделни черти. Но може би най-често писателят създава обобщен образ, като взема външни черти от един, фамилията от друг и изваява внушителни характери с майсторството на големия творец.

Едно от най-еленските произведения на Ем. Станев, ако можем така да се изразим, е романът „Иван Кондарев“. В него има най-много еленчани и най-осезателно се чувства атмосфера на Елена и близките села и махалички. В художествени образи и картини писателят ни връща всичко онова, което някога е виждал и преживял в малкото подбалканско градче.

Но ще грешим, ако кажем, че романът описва събития и случки, станали само в Елена. Авторът неведнъж е заявявал, че събитията в него се разиграват в Нова Загора, Търново и Елена. И все пак на Елена е отредено първостепенно значение. Но нека тръгнем по страниците на произведението.

Романът започва с картина на юнски следобед, когато Костадин Джупунов влиза в Миндия. Това село под същото име съществува и днес по средата на шосето между Велико Търново и Елена. На 3—4 км от селото се намира местността Караорман, където са лозята на Костадин Джупунов. Тук в миналото се намираха най-хубавите лозя на еленчани. Най-много декари притежаваха Джупуните, Бейчетата, Боевите, Чимшировите.

В тази запазена от студените ветрове местност имаше добре обзаведени къщи-колиби на еленчани със стаи, кухни с камини и със сайванти. Собствениците идваха тук още през август и оставаха на курорт до прибирането на гроздето.

Лозята се обработваха от наемни работници от Миндия, Мердания, Златарица, Елена. Около колибите собствениците засаждаха зеленчук, та когато дойдат, да имат пресен зарзават за готвене. Най-приятно беше тук по гроздобер. От Елена идваха цели семейства, носеха си еленски бут, пастърма, суджуци, които запичаха на огнището. По цяла нощ се пееха песни от шумните компании.

След като стопаните пригответа виното, една част от него оставаше в колибите, а другата част се докарваше в Елена.

Този караормански аромат се чувствава най-вече в страниците, посветени на Костадин Джупунов, и особено в оная глава, в която той загива трагично на това място.

В романа е описана точно и кръмтата в Миндия — такава, каквато беше: „Костадин спря коня пред една кръмба, варосана отвънка със синка. Край салкъмите до вратата, обелени от ковете, имаше пресен тор и разпиляно сено.“

Много точно е и картината, когато Костадин излиза от Миндия и тръгва по пътя за Елена: „Напред пътят изчезваше в дъбова гора. Зад нея се издигаше предпланина с хубави сечища и китни дървета по гребена — . . . Шосето отново стана стръмно. Сега то извиваше под ъгъл и хлътваше в една падина с влажна гора. Зад къдравите ѝ черти се показва двата бряга на проход, потънал в загадъчна тишина — десният, огрян от слънце, левият — в синкава сянка.

В този завой, наречен Калната долина, често ставаха обори и убийства. Пътниците избягваха това място, а пощите се охраняваха от конни стражари, които пренасяха държавни пари.“

Това и сега всеки пътуващ от Миндия за Елена може да забележи, въпреки че се направи корекция на старото шосе. Местността Калната долина и досега е известна със същото име. Там наистина са ставали обори на пътищи, отиващи в Караорман или на воденица в Миндия.

След Калната долина се открива картина на Долия боаз, през който тече Голямата река.

Някъде по средата на този боаз се намира ханче, което понастоящем е ремонтирано и превърнато в битово заведение и носи името „Ханчето „Боаза“. То е разположено на десния бряг на реката. Преди да се стигне до него, наистина има малко каменно мостче на дерето, което слиза от бившата махаличка Мъжлещи. „Преди дъждът да плисне, Костадин бе на каменното мостче и оттам видя зеленелия покрив на едно ханче, стара постройка, проточена край шосето, с градинка към реката.“

По-нататък следва една чудесна картина на настъпващата буря, гледана от самото ханче. След като дъждът преминава, Костадин продължава пътя си за Елена. Описанието отново е много ясно и точно: „Проходът свърши неочаквано. Показа се широк завой с мост на реката, откриха се далечните вериги на Балкана, огрени от слънцето... Конят разбра и полека се спусна по каменен път, който слизаше към реката. Там се виждаше пращият покрив на старата воденица.“

Сега картината е малко променена поради преминаването на жп. линията. По-рано тук имаше мост, наречен Дядо Стояновият мост, по който минава Костадин. А мелницата беше малко преди моста и носеше името Джупунската воденица. Нейният двор напomia много на описания в романа: „В празния двор, покрит със засъхнал говежди тор и хластина, отново се учуди на братовата си слепота. Мястото беше малко стръмно — за да се разшири дворот, трябваха да се изравни брегове, но и в такъв случай се налагаше воденицата да се сине и новата сграда да се изгради из основи.“

Ето и друга точна картина при влизането на Костадин в Елена: „Пътят водеше край дълбок дол, опасваше го като обръч и правеше още един завой. Градът се криеше зад насрещния хълм.“

Къщата на Джупуните (нейните притежатели бяха Панайотовите) се намира на същото място и сега и е почти точно такава, каквато е описана от автора: „Къщата на Джупуните се намираше на долния площад, срещу читалището. Измазана с охра, без стряха, тя имаше към улицата балкон с железни перила.“

Срещу къщата на Джупуните, от другата страна на улицата, е градското читалище с казино отпред. В читалищния салон се влизаше през казиното, но имаше и друг вход — на запад. Сега то е преустроено. В него тогава действително са устроени много сказки и вечеринки, описано е ясно и с най-тънки подробности от Ем. Станев, който неведнъж е присъствувал на тях: „Казиното се състоеше от две отделения. В първото, до самия салон, повечето от масите бяха заети от „хайлайфа“. В другото отделение десетина млади хора съединяваха две маси и отсегаше готвеха за гулай.“

За самата вечеринка, описана в романа, участниците в нея Коста Василев и Георги Георгиев казват, че в предадена великолепно, с голяма точност. Те твърдят, че след като са прочели тези страници, сякаш отново са се върнали на вечеринката, познали са много от нейните участници и организатори.

Почти такава, каквато е описана в романа, е и училищата „Стоян Михайловски“, по която д-р Янакиев се прибира в злокобната вечер преди убийството. Къщата сега е ремонтирана и превърната в туристическа спалня съгласно завещанието на лекаря д-р Христо Момчилов, прототип на д-р Янакиев. „Училищата беше тъмна и крива. Звездната светлина се отразяваше в късове стъкла и в парчетата от стомни, които лъжяха между калдъръма... Като наближи дългата трапецовидна къща, стори му се, че в тъмнината се мярнат силует и безшумно изчезна из училищата. Янакиев отвори вратата и влезе в тесния, малко наклонен двор...“

При обрисването на бедния квартал Калето Ем. Станев прехвърля действието от Елена в Търново и описва търновския квартал Вароша в старинната част на града, като запазва еленското име Калето. В тия бедни къщи живееха на квартири ученици от околните села и градове на Търново, дошли да се учат в града. Писателят е предал пестеливо, но много ясно атмосферата на този квартал през ония години: „Горе, по стръмната улица, настила с калдъръм, който извеждаше на Калето, пак бяха започнали да скрибучат цигулки. Цигуларите, ученици от селата, наематели на стаички, подобни на неговата (на Кондарев, б. м.), се упражняваха да свирят по ноти, като на гъдулка, стържеха ръченици и хора. От бараката потропваше чукут на Спиридон, а насреща, където живееше един шивач, ножицата чукаше по масата и хрупливо режеше дебелата шаяк. Сутрин по калдъръма се свличаше тропотът на тия селанчета-гимназисти, които сега стържеха на цигулките и чийто стаи миришеха на непрано и на лук. С тях слизаха от Калето дребни чиновници и работници и говорът отминаваше на вълни към междана, където хлебарските работници цепеняха дърва...“

Тенекиените покриви на някои постройки из Калето блестяха ослепително и придаваха на бедняшката махала лъжлива красота. По чардаците се развяваха пране, висяха пасма преежа, като пламъци горяха саксии с мушката...“

Писателят умело се прехвърля от Елена в Търново и изгражда необходимата му картина и обстановка.

На много места в романа, по различен начин и в различни сезони е описано малкото провинциално градче Елена. Ето една такава картина: „Полегатите лъчи на септемврийското слънце, които проникваха в таванската стаичка през единственото прозорче, ще угаснат високо в изобледнялото небе, чийто сух пламък напomia опрашен емайл. Върховете на тополите край

реката горят, горят камбанарните на черквите, кулата на стария часовник, покривите на високите здания на Калето, пълна с кротка умора, лежи от реката през горния площад чак до болницата, където два самотни бора се опитват да пробият небето . . .

Друга типично еленска картина: „Есента се проточи с дълго циганско лято, жълтото поемврийско слънце огрявахе старата уличка с нейните напунени стрехи, варосани къщи, зад чийто стъкла се белеше хасени перденца, мушката, които още цъфтяха, шивачницата насреща, дето от ранни зори до късна вечер работеха дузина чираци и калфи, манифактурното дюкянче, празния дюкян, отпред с тезгях като фурна, чийто собственик се занимаваше с изкупуването на дивечови кожи, боб, кожи от добитък и с разни тъмни сделки. Шивачът, от когото лъхаше на зелена чорба и праз, бе въвел стародавен ред и тишина в своята работилница. Калфите и чирачетата, повечето селянчета със стригани глави, усърдно тропосваха, разпалваха ютии и дупчеха кеневир, без да продумат нито една дума, девет-десет часа в полутъмната шивачница, сред разваления въздух, запрашен от разпарянето на стари дрехи.“

Аз си спомням много добре това дюкянче, в което Стоян Владов изкупуваше „дивечови кожи и кожи от добитък“. То се намираше недалече от центъра на градчето.

Ето и две картини от близките околности на Елена: „Когато първите лъчи огряха Балкана, озова се „Костадин — б. м.) на полегатото плато, засято с овес и висока ръж. Отляво се показва Усойната — урвите ѝ святаха като стари кости, трапецвидният ѝ гръбнак внушително се изразяваше върху небето.“

Картината поразително напомня на южната околност на Елена по пътя за с. Шейтани (сега Усой). А Усойната е и досега тъй наричаната Шейтанска усойна със същата форма, каквато е описана от автора.

Другата картина напомня за местата около р. Веселина, протичаща близо до с. Яковци, на 5—6 км западно от Елена: „След половин час започва да се спуска към долината на река Веселина. Цялата долина се къмеше в свежест и благодат . . .“

А лозята, където Костадин се среща с Христина и по-късно Христакиев излиза на разходка и разговарят с Колю Рачиков, твърде много напомнят на еленските лозя, разположени по Чуканския баир северно от града.

Както в ранните си разкази, така и в „Иван Кондарев“ Ем. Станев споменава за кланицата, откъдето каручки с магарета в миналото караха в града месото: „Към шест часа край дюкяна минаха със ситно тракане месарските мулета, които идваха от кланицата, нетърпеливо мушкани и гонени от стопаните си.“

Както в новелата „В тиха вечер“, така и в романа авторът отново рисува познатото ни здание на общината, в което се помещаваше и околийското управление: „Околийският началник Хатинов накарал жена си да изчисти с чувен лекетата от куркята му и да изпере отдавна негладения син панталон с кантове, а на стражарите заповядал да почистят горния етаж на старото здание, в който се помещаваше околийското управление. Стражарите, възрастни и улегнали хора, свикали да мързеляват поради липса на арестанти, сами измиза изгнилия и хлътиал на места под, прозорците и вратите, преметоха задния двор, където под навеса стоееше потънал в кал файтон, и поддредиха кабинета на Хатинов и на секретаря му.“

От историята на Елена се знае, че еленските чорбаджии още в турско време са заграбвали гори и ниви в околностите на града и дори в Балкана. Това обяснява Хатинов на дошлия в град К . . . Борис III: „В турско време един от нашите чорбаджии си присвоил всичките хубави земи на изток от града, друг взел земите на север, най-равните парчета, а трети, като се разсъдрил, че за него нищо не останало, той пък заграбил половината от Балкана.“

А прочутата сцена на лова в Балкана, на която присъства и Христина заедно с Костадин, е вероятно някъде под Ловния дом в Еленския Балкан. Всеки, който е идвал тук, ще види това място, ще го усети от страниците на романа.

В „Иван Кондарев“ е отделено място и на с. Разпоповци, наречено Яковци. Ето една чудесна картина на селцето, погледнато от местността Чука: „Караджейката се виждаше долу, в сянката на дъбовата горичка. Селото беше пръснато по двата бряга, реката се извиваше в дъга и като оставяше хубавата равна поляна, дето беше воденичката, течеше права, бистра и святакаше с бързесте си.“

Тази воденичка, собственост на разпоповчанина Димитър Мирянов, за когото ще стане дума по-нататък, се намирал на описаната поляна в местността Елхак, на левия бряг на реката, в подножието на дъбова горичка.

В цитирания спомен на Ем. Станев за Разпоповци той казва: „Познато ми е всяко камъче, долинка, извивка на пътя и падина . . .“ За това говори и това детайлно описание на местността Дълбоката долина по средата на пътя между Елена и Разпоповци, където се намирал лозето на разпоповския свещеник Никифор Мирянов, описан в романа с името поп Павел.

В „Иван Кондарев“ има още една картина на Голямата река, която протича през Разпоповци до нейната корекция: „От реката лъхаше прохлада, сутрешната мъглица и дим се топиях сладостно над яза, където една чапла, неподвижна като сребърен кол, беше нагазила в плитчината. Край черквата, заобиколена с просторен двор с високи липи, цвърчаха врабци.“

Последната картина е взета от първия вариант на романа, глави от който бяха напечатани най-напред в сп. „Септември“, кн. 12 от 1953 г.

В романа „Иван Кондарев“, макар и епизодичен, е въведен и образът на учителя Георгиев, бивш учител на главния герой Иван Кондарев. Антон Георгиев е натрупал голяма култура, владее западни езици, но е затворен само в света на литературата. Той е поклонник на индивидуализма и естетизма на Оскар Уайлд и Пенчо Славейков и стои настрана от обществените борби. Типичен представител е на дребната буржоазия.

Негов прототип е еленският учител Никола Христов Георгиев — Гьонзата. По сведения на дъщеря му Мария Петрова той е бил личен приятел на Ем. Станев, който неведнъж е идвал в техния дом в Елена и е прекарвал в дълги разговори с баща ѝ.

От него авторът на „Иван Кондарев“ вероятно е взел за своя герой отделни черти — външен образ, ерудиция, затвореност на характера. Точно и външно е описано местонахождението на къщата на Никола Георгиев, разположена в центъра на града, на два етажа, с асма пред нея.

Ето истинския образ на Никола Георгиев.

Външният образ, както се вижда и от неговата снимка, много прилича на литературния герой. Никола Георгиев е роден през 1881 г. в еленското село Блъсковци в бедно семейство. Основното си образование получава в Елена, а гимназията завършва в Търново. След това учителствува в селата на бившата Еленска околия.

През 1912—1913 г. той напуска учителстването и отива в София, където постъпва студент във Физико-математическия факултет. В столицата се запознава с прогресивни младежи, посещава събирания на тесните социалисти и оформя своите възгледи и убеждения като комунист. Тук той изучава стенография при известния стенограф Антон Безеншек, на когото помага при издаването на учебник по стенография.

Поради липса на средства той не успява да завърши образованието си и е назначен за учител по физика и математика в гимназията в Горна Оряховица. След обявяването на Първата световна война е мобилизиран и участва в нея. След демобилизацията е назначен за учител в Елена, където преподава в прогимназията математика, френски език и стенография. Тук учителствува до пенсионирането си.

Никола Георгиев е един от основателите на първата учителска социалдемократическа група през учебната 1905—1906 г. в Еленска околия. При появата на анархолибералите в учителското движение той преминава на тяхна страна. Въпреки своите колебания и люшкания той се смята за социалдемократ. Отличава се с е голяма култура. Познавал е добре трудовете на Маркс, Енгелс, Плеханов, Бабел, Кауцки.

Бил е много добър събеседник. Интересувал се е от всички промени, които са ставали в Комунистическата партия и в учителското движение.

Ето какво разказва за него един от основателите на партийната организация в Елена Стефан Цонев: „С Георгиев беседвахме всеки ден — било в училище, било навън. Ние обикновено излизахме на разходка и тогава обичайно третирахме най-различни въпроси — политически, професионални, научни, философски, литературни. От тях беседи ние бяхме много доволни, макар че не всякога нашите разбирания съпадаха... Гледищата ни с Георгиев относно Септемврийското въстание от 1923 г. се различаваха основно. Той го смяташе като много сериозна грешка на партията.“

По време на Септемврийското въстание от 1923 г. Георгиев е арестуван и домашната му библиотека с прогресивна литература е изгорена публично. Останалата неоткрита литература той подарил на еленското градско читалище след 9. IX. 1944 г.

През този период Георгиев води бживена кореспонденция със свои прогресивни другари. Притежавал е програма-минимум, издадена в гр. Цюрих, която е предадена на Музея на съпротивата в София.

По време на Лайпцигския процес през 1933 г. Георгиев следи и събира вестници и списания, които дават информация за хода на процеса.

Ето какво разказва еленчанинът Георги Георгиев, бивш ученик на Никола Георгиев: „На 22 юни 1941 г. рано сутринта Никола Георгиев ме срещна на улицата в Елена, хвана ме за ръката и ми каза тихо: „Ти чу ли, че немците нападнали Съветския съюз тази нощ? Помни ми думата — ще си сънуят главите!“

И като пенсионер той продължава да работи над себе си. Изписва си речници от Франция, утвърждава френския език и сам изучава английски и руски.

Високо принципиен, честен и скромен, той никога не говори за себе си, не се самоизтъква. Постепенно се затваря в себе си, потъва в света на любимите си книги. Починал през 1953 г. в Елена.

Приятелството на Ем. Станев с Никола Георгиев почива вероятно и на общата ловна страст у двамата, а може би у тоя високоинтелигентен учител, тънък естет и познавач на западната и руската литература и малко чуждак Ем. Станев е намирал интересен събеседник, какъвто рядко може да се намери в малкото провинциално градче. Изказваните гледища на учителя Георгиев авторът на „Иван Кондарев“ умело вплита в тъканта на своя роман. От него той взема само тия черти, които му са необходими да изгради образа на интелигентна-индивидуалист. Тук виждаме, че прототипът е далеч по-сложен и „по-положителен“ от литературния герой.

Един от епизодичните образи в романа, много близък до своя прототип Димитър Мирянов от Разпоповци, е Тодор Миряна. Ем. Станев още през младежките си години е посещавал често селото и се е познавал много добре с този разпоповчанин. Това му е помогнало да направи една точна портретна характеристика и да вникне в характера на този простодушен човек с всичките му слабости и недостатъци. Почти всичко казано за Тодор Миряна има своето съответствие с Димитър Мирянов. Може би затова авторът е запазил и фамилията му име.

Аз помня този колоритен селянин през старите му години, а освен това моята баща Стоян Медникаров притежава една собственоръчно написана автобиография на Димитър Мирянов и това ме улеснява при съставянето, която се опитвам да направя между литературен герой и прототип.

Димитър Мирянов е роден в Разпоповци към 1864 г. Учи в родното си село при учителя Костадин Бояджиев, от когото усвоява между другото и черковното пееие и ред.

Беше едър на ръст, обличаше се полугрупеийски, ходеше с астраганен калпак и на стари години носеше бастун и броеница. На младини бил буден и любознателен. Такъв остана и до края на живота си. От ранна възраст като градинар-гурбетчия работи по зеленчуковите градини в Румъния. Скитането по тази земя се отразило благоприятно върху любознателния младеж. Той пръв в селото купува барометър и шевна машина и до края на живота си проявяваше интерес към всичко ново.

Димитър Мирянов е инициатор на първото театрално представление в селото, състояло се през 1881 г. Оттогава на читалищната сцена ежегодно се играят пиеси, за да запашат дългата и романтична история на живота на Разпоповци.

Д. Мирянов живееше в обикновена селска къща. Зад нея имаше просторен двор с овощни дървета, през който протичаше воденичната вада. Тя стигаше до неговата воденица в края на селото. Пред къщата му имаше харман, заграден с ограда от дъски. В него се влизаше през дървена порта, покрита с керемиди. Почти такова е описанието на неговата къща и в романа.

Мирянов се интересувахе от политическите събития, получаваше и четеше вестници. Привличаха го главно сензационните новини, които обичаше да коментира. Беше суверен — вярваше на зли духове, на магии, на карти. Много обичаше да го хвалят и сам ласкаеше големците с цел да извлече полза от това. Изкуствено се стремеше да изглежда авторитетен сред селските си, по с наивността си ставаше за смях в техните очи. Дълги години беше черковен псалт в селото.

Със състените си пари от градинарството в Румъния купува мелница. В автобиографията си той описва подробно как се е сдружил с Христо Станев и как преустройва караджейката във вилцова мелница. Всичко това той върши, за да изглежда фабрикант, въпреки че не притежава никакъв практически дух. Тая негова слабост стана причина да се разори материално и да завърши живота си с една нищожна пенсия, останала от рано починалия неговин син Георги, участвувал в Първата световна война като офицер. На фронта той се разболява и недълго след завръщането си в село почива. Дядо Димитър Миряна пазеше сабята му в къщи като скъпа реликва и се гордееше с нея. Неговата съпруга Съба беше обикновена селска женица, която безропотно изпълняваше своеравните прищевки на своя съпруг.

Имаха петима синове и четири дъщери: Невена, Иванка, Мария и Славка, които като млади са били красиви и са привличали погледите на много младежи. Обичали са да участвуват в шумни компании на младежи, идващи в селото от Елена. Сам авторът на романа неведнъж е идвал в Разпоповци и е бил дори в тяхната компания.

Ето как Ем. Станев рисува Тодор Миряна: „Беше висок, представителен човек, носеше дебел бастун, тежка гарсонетка и под гражданските дрехи опасваше син пояс. На младини бе наемал градина в Румъния, откъдето се върна със златен ланец и с астраганен калпак. Макар яковчани да го вземаха на подбив за големите му приказки и самохвалството му, Миряна живееше с високо самомнение и мъчно се засягаше. Той имаше малко земя, каквото спечели на времето, го разпиля, ала благодарение на караджейката се смяташе за заможен човек.“

... На другия ден, преди да потегли за града, той отиде на черква, където беше псалт. Доставяше му удоволствие да стърчи на аналоя, да го виждат бегомолците как пее с другите псалтове.

Купи си от пангара свещ, запали я пред почернялата икона на Богородица и мърдайки устни, беззвучно изрече: „Богородице дево, радвай се!“ Светнал от умиление, той отиде при младия псалт, на когото започна да държи изо. Младият псалт пеще с тънко, женствено гласче, като че блееше коза. Миряна мучеше с глух баритон, теглейки зърната на броеницата си.“

В кн. 12 от 1953 г. на сп. „Септември“, където за пръв път се появиха откъси от романа „Иван Кондарев“, има една глава, която при излизането на романа в отделна книга бе съкратена от автора. В нея бяха дадени още някои шрихи от образа на Тодор Миряна, съвсем близки

до прототипа: "... До портретчето (на сина на Миряна), вложено в липова рамка, украсена с резба от селски майстор, подофицерската сабя на убития лъщеше с новата си канія".

В същата глава се споменава за братовчедата на Миряна поп Павел: "... Шом се изкачи до брега на долчинката и погледна надолу, Миряна видя зад ръжената нива под пътя селския свещеник поп Павел. ... С поп Павел бяха втори братовчеди. Отношенията им, помрачени преди година за наследство, не бяха много сърдечни, но нуждата да се похвали надви колебанията на Миряна и той се отби по тревялия синор на нивата, като разтикваше с бастуна си надвисналите класове на ръжта.

"Беше (попът—б. м.) наложил черна сламеница. Оредялата му брада имаше нечист жълто-зеленикав цвят. Расото бе окачил на една слива, а на пояса си беше затъкнал свисло лико, което висеше върху тесния подрасник от домашна аладжа, някога син, но сега започнал да почервянява. ... На наш Иван и тъй му хортувах, и иначе, всеки ден уж идва, а лозето стои нападало. ... Аз вече взех от Кастра (син камък—б. м.)."

За мен и за всеки разпопвичанин никак не е трудно да открием в образа на поп Павел дългогодишен свещеник в Разпоповци Никифор Мирянов, който наистина беше братовчед на Димитър Мирянов. Писателят го е познавал отлично и това му е дало възможност да го нарисова външно точно такъв, какъвто беше. Мен ме удивляват тия точни детайли от външния образ на свещеника, от педантичното описание на работното му облекло, с което поп Никифор ходеше на лозето си, намиращо се на същото това място, което е предадено с фотографска точност.

Това още веднъж подчертава необикновената наблюдателност на писателя, голямата му зрителна памет, задържала и след толкова години учудващо точни детайли и подробности от черти на хора и местности.

ЕПИЗОДИЧНИ ОБРАЗИ НА ЕЛЕНЧАНИ В РОМАНА

Освен прототиповете, на които се спряхме по-подробно, в романа се мяркат и някои епизодични образи, в които долавяме черти или отделни качества на познати лица. Някъде авторът като всеки истински творец събира качества от много лица, за да изгради от тях индивидуален образ, който не е познат само по име или само по някои черти.

Но все пак, макар и епизодични, тия герои внасят в романа еленски колорит, близък и скъп за Ем. Станев.

Аз ще се помъча да уловя тия образи или черти от тях и да ги шрихирам в по-нататъшното си изложение. Това, пак ще повторя, особено при тия по-малко познати образи, крие опасност от едно припознаване. Но да не надяваме, че когато си живял близо до тия хора, т. е. до техните прототипове, вероятността да се заблудиш е по-малка.

В спомената вече книга на Иван Сарандев, когато Ем. Станев говори за прототипа на Анастаси Сиров, казва: "Една вечер слушах по радиото някаква гръцка песен „Анастаси, Анастаси, Анастаси“ и видях този Анастаси убит и завит с един стражарски шинел. И някаква шивачка вдига пердето, той е бил неин приятел и любовник. Оттук се роди образът на Анастаси."

Това са признания на автора, но има и един друг факт, който ни кара да мислим, че образът на Анастаси може би се е родил не само от песента. На тази мисъл ни навежда сам Ем. Станев: "Името на Анастаси не слизаше от устата на неговите почитатели. Вярвах, че се е присъединил към четата на един известен анархокомунист от Търновско, за когото се разказваше с възторг как обирал тузове и „раздавал пари на бедни селяни да си купят волове и нивища".

Вероятно този „известен анархокомунист от Търновско“ не е друг освен Петър Мазнев, един от прототиповете на Иван Кондарев. А в образа на Анастаси ни се иска да видим някои познати черти от образа на Димитър Цонев (Кюсето) и по-точно епизода с опита за неговото залавяне и убийството му в Елена през 1925 г., което събитие силно развълнувало градчето и вероятно не е убягвало от будното внимание на писателя.

Димитър Цонев (Кюсето) е роден в с. Косарка, Габровско. Той се оформя като човек с леви убеждения и става анархокомунист, като влиза в четата на прочутия анархист Петър Мазнев. Димитър Цонев е един от най-просветените членове на тази група. Подирен от властта да отбие военната си служба, той отказва да постъпи в редовете на армията и преминава в нелегалност. На няколко пъти е залавян от органите на властта, но все успява да се изтръгне от ръцете им.

След излизането си от затвора на няколко пъти заема учителско място в селата Къпинова и Церова кория. Постепенно се сдружава с нелегални от групата на П. Мазнев. Но от всички анархисти Д. Цонев е най-зрял за идеите на марксизма и постепенно у него се извършва идеен прелом.

След разгрома на Септемврийското въстание от 1923 г. Димитър Цонев емигрира в Съветския съюз. Тук той се сближава с Иван Костадинов от Нова Загора, избягал със смъртна присъда от България във връзка с въстанието. Под негово влияние Димитър Цонев окончателно скъсва с анархизма и преминава на марксистически позиции.

Задграничното ръководство на БКП през 1924 г. възлага на Цонев като човек, който познава добре Еленския край, да дойде и да оглави нелегалната комунистическа организация тук. След дълги скитания Д. Цонев се озовава в еленското село Мийковци. От Мийковци до Елена

пътюва с еленчанина Йордан Мазнев, който счел дърва за произвеждане на дървени въглища на една еленска фирма. Преди да се разделят, Цонев попитал къде е пътят за Горна Оряховица и когато излязъл в Елена, се отбил в кафене „Чучур“. След като излиза оттам, той забелязва на кръстопътя срещу хотела и бившата сграда на съдилището полицейска будка и полиция пред нея. Късето бил облечен с по-различни дрехи. С това облекло и особено с новите си гети той правел впечатление на полувоенен човек. Полицията Иван Копакъв, известен в Елена с прякора Капката, се насочил към него и поинскал да му се легитимира. Димитър Цонев бил със зареден пистолет в джоба и казал на полиция да си гледа работата, да не го безпокои и продължил по пътя. Но полицията, подтикнат от някои други граждани, бил настойчив и започнал да приготвя оръжието си за стрелба. Цонев обаче го изпреварил, стрелял и го ранил в гърдите и в едната ръка. Полицията паднал окървавен, а Цонев се устремил по дерето към Чукашкия баир. Преследван от хайка от около 40—50 души полиция и граждани, той бил пресрещан и застрелян от конния полиция Ангел Божков. Трупът му, завит с полицейски шинел, бил докаран с шейната на Йордан Гайдаров от Долни Чукани в Елена и там идентифициран.

А шивачката, за която в разговора си с Иван Сарандев споменава Ем. Станев, изглежда, не е дошла случайно в неговото съзнание. Тази шивачка по всяка вероятност е еленчавката Бойка Баждарова, която е имала шапкарско ателие в горния край на Елена, в Еловската махала. Това е била жена със социалистически разбирания. Завършила е шивашки курсове в Русе. При нея работели ученички от Стопанското училище в Елена. Когато убиват Късето, ученички от нейното ателие отиват и поставят цветя на гроба на убития. За тази своя постъпка те били мъмрени в училището и предупреждени, че ще бъдат изключени. Може би тя е познавала Късето или са били съмишленици, но нейна е инициативата да се поставят цветя на пресния му гроб.

От биографията на Д. Цонев се вижда, че да се твърди, че той е прототип на Анастаси Сиров, е трудно, но в някои от неговите действия има нещо общо между двамата. Имам пред вид най-вече случая с опита на приставата Пармаков да арестува Сиров. Тази сцена в романа е твърде близка до тая с опита да бъде арестуван Цонев в Елена: „... Пармаков измъкна револвера от кобура, изправи се на прага — едър, страшен. Преди да отвори уста, Анастаси се обърна и бърз пукот огласи чаршията. Приставът изтърва револвера, хвана се за гърдите и като се олюля, мълчаливо се строполи по очи на улицата. От устата му бликна кръв, ръцете му започнаха да гребат отстрани като крила на птица. ... Фуражката на стражаря се свлече от главата му, той хвърли револвера, с нечовешки рев профуча през мегданчето и зави нагоре по улицата, която изведнъжаше към червата. ...“

И по-нататък: „В тая минута Анастаси бягаше по гористия баир насреща. Напечената от лятното слънце гора упоително намирисваше на шума, тихият въздух струеше от жегата.“

Този баир напълно прилича на Чукашкото бърдо на север от Елена, където е убит Димитър Цонев.

В образа на околийския началник Хатинов се долавят черти от биографията на еленския учител Йордан Йорданов Грънчаров, завършил философия в Софийския университет. Освен учител той е бил известно време и околийски управител в Елена. Той няма нищо общо с прототипа на Иван Кондарев Йордан Йорданов Грънчаров въпреки абсолютното съпадение на имената им.

Заедно с учителя Никола Ковачев той учредява през 1918 г. в Елена Българския земеделски народен съюз и е един от неговите водачи. Грънчаров е автор на остро изобличителната книга „Произход и епоха на еленските чорбаджии“, издадена през 1925 г.

Като учител и председател на градското читалище той се издвоява като смел и отличен оратор. Сказките му са се отличавали с остър хумор и сарказъм. Много умело в тях той е преплитал народните пословици и с това е печелел широка аудитория.

За скандални истории с ученички в Плавен, където е бил учител известно време, а може би и заради своя буен и критичен дух е бил уволнен и отново се връща в Елена.

Ето как Ем. Станев го описва в романа: „... Селяните се стичаха из кръчмите, където отсядаше околийският, и се кискаха на остротите, на които Хатинов беше майстор.“

Или: „Някогашен гимназиален учител и либерал до преди войната, уволнен за скандални истории с ученички, Хатинов бе известно време агент на застрахователно дружество. Като застрахователен агент се впиянчи и ръцете му трепереха. Дружбата го привлече и го направи околийски началник поради липса на по-интелигентен човек за този пост. Хатинов често псуваше новите си съпартизани за простотията им, а те чакана стоден случай да го заменят с друг. Председателят на дружбата, Динев, бе главният виновник за неговото назначаване. Той обичаше Хатинов за смелостта, която граничеше с наглост, за бунтарския му дух, за цинизма и остротите му и го уважаваше за висшето му образование. Хатинов беше завършил философия.“

Тази характеристика явно приближава Грънчаров до Хатинов.

Трудно можем обаче да кажем кой стои зад тъй яркия и пълнокръвен образ на Костадин Джуноуов — един от най-интересните и от най-обичаните от автора герои в романа. В него могат да се доловят черти от представители на богати еленски фамилии и на първо място от Джуноуите, които имаха доста декари лозя в Караорман, мелница в Долния боаз, много ниви. Той носи в себе си нещо от духа на братя Бояджиеви (Бейчетата), известни търговци в Елена, също собственици на лозя и ниви на много места в бившата Еленска околия. По своята обич и привързаност към земята той се родее със Стойко Фарашев.

Взел черти от тия фамилии и от още много други, Костадин Джупунов си остава индивидуално неповторим, ярък пример за умението на Ем. Станев да синтезира черти от много герои в един.

В сложния и пълнокръвен образ на Христакиев прозират само някои външни черти на еленския адвокат Станчо Станчев — умението му да свири на чело и китара. Той е бил един от редовните посетители на вечерните в градчето, обичал е веселите компании и любовните авантюри. И може би само с това е близък на еленския адвокат.

Един от особено интересните образи в „Иван Кондарев“ е Колю Рачиков. Неведнъж Ем. Станев е изтъквал, че в него той е изобразил себе си, и то от периода на своето пребиваване в Елена като ученик. И досега по-възрастните еленчани помнят чудатостите на Никола Ибисчика, както са го наричали тогава, за което разказва и съпругата на писателя Надежда Станева в книгата си, посветена на Ем. Станев.

Много реалистично и откровено Станев разказва за ранната си младост, за своите увлечения, за атмосферата в тяхното семейство, за баща си, който дълги години е живял и работил в Елена.

В романа значително място е отредено на семейството на хаджи Драган. Зад него не е трудно да се открие фамилията на Юрдан хаджи Петков, бащата на писателя П. Ю. Тодоров, човек твърде заможен, с богата духовна култура. През 1876 г. като член на турския съд в Търново съдил българските въстаници и полагал немалко усилия за тяхното спасяване. След Освобождението той е избран за кмет на Елена и остава редица години уважаван общественик, народен представител на града и околната.

Той имал четири деца: Петко, Христо — по-сетне професор в Юридическия факултет, Никола, който завършил икономически науки в Брюксел, и Мина, обесмъртена в поезията на Яворов.

Никола е бил бохем, обичал да пее и имал любовни връзки с известна наша певица. Ето как ни го рисува Ем. Станев: „... Между тия хора бе и най-големият син на хаджи Драган — Никола. Той минаваше за бабаинчи, за женкар, за комарджия и вършеше глупости, които се разпращаха като анекдоти из града. С престорена загриженост Джупунката често окайваше стария чорбаджия, че има такъв непрокопан син.“

Много точно е описана и къщата на хаджи Драган, т. е. къщата на Юрдан хаджи Петков, която съществува и сега, превърната в музей и картинна галерия. Тя се намира в центъра на Елена, съвсем близо до читалището, и е на два етажа. На първия етаж някога имаше магазин. Според признанието на автора при описването на къщата на хаджи Драган той е имал пред вид не само нея, но и къщата на търговеца Стоян Попов, която и сега се намира в непосредствена близост до партийния дом в града, и недалече от родната къща на П. Ю. Тодоров.

Ето как е описана тя в романа: „Тя (Джупунката) отвори тежката врата, обкована с големи гвоздеи, и влезе в просторната чорбаджийска къща, облечена в бял камък. Изкачи се по стълбата на втория кат и се озова в голям салон с резба и миндерлъци, застлани с китени възглавници. Наоколо дълбоки врати се редяха отстраня на салона. ... Къщата, под която се намираще грамаден магазин, пълен с колониялни и железарски стоки, беше тиха.“

С голяма точност е предаден външният образ на Юрдан хаджи Петков в сцената на неговото погребение: „Впечатлението беше поразително, когато смъкнаха по стълбата дългия чер ковчег, който въпреки всички се оказа тесен и сега старецът лежеше в него с изпъкнала напред гръдна кост, белобрад, като древен патриарх, скръстил едрите си мършави ръце на гърдите под ордените — два турски и един български от княз Фердинанд Първи, — които блестяха под белите и бледорозови хризантеми. Черната му шапка беше положена върху корема, за да се представи пред господа така, както го знаеха гражданите на К. ... когато свършаше от църква, и кърпачите, сарачите, дребните чиновници и калфите ставаха на крака, за да приемат неговия поздрав и да му се поклонят, защото хаджи Драган беше голяма личност, последният стълб на стар чорбаджийски род, който би могъл с достойнство да носи княжеска титла.“

Да, такъв наистина е останал в съзнанието на своите съвременници Юрдан хаджи Петков, една необикновено авторитетна личност, уважаван за своя демократизъм от цялото население на Еленския край, увековечен в романа на Ем. Станев.

В образа на Стефан Сотиров — „чертожник в инженерството“ — вероятно се крие техникът от Елена Доно Петков, един от старите комунисти в града, приятел на Йордан Грънчаров (прототипа на Кондарев). Той неведнъж е присъствувал на събрания, на които Грънчаров е изнасял доклади, участвувал е активно в живота на градската партийна организация в Елена, която през декември 1978 г. отбелязва своя 60-годишен юбилей.

Образът на книжаря Сандев твърде много напомня на еленския книжар-комунист Иван Аврамов, чиято книжарница „Христо Ботев“ се намирал на горния площад в Елена.

Старите еленчани помнят колоритната личност на своя съгражданин месаря Христо Колев — Колювчето, който обичал да си попия. В такова състояние той излизал на площада в града и произнасял патристични речи. Бил стамболовист и участник в Сръбско-българската война, за участие в която имал орден. Той много мразел Фердинанд и пеед песен против него. Ето как го характеризира Ем. Станев в романа: „Един пиан месар, известен с ордените си от войната, се опитваше да държи реч на площада.“

На друго място в романа, когато авторът описва идването на Борис III в градчето (а той наистина е идвал в Елена, придружен от своя интендант, еленчанина Антон Разсуканов), е станал следният инцидент. Познавайки много добре навика на Борис III да интимичи с хората от народа, Антон Разсуканов казал на царя, че в градчето има месар на име Никола Колев. Когато колата на Борис III се движела по улицата на града, Разсуканов забелязал наблизил Никола Колев и пошушнал на ухото на царя, че това е въпросният месар. Борис III спрял колата и извикал: „Никола Колев, здравей!“ Месарят отначало се смутил, но като се окопитил, отвърнал: „Ей го нашето царче, нашето вълче!“ — любима негова фраза.

В романа е въведено още едно лице — Анциг-Цваниг, вероятно Никола Касабов, също месар от Елена, известен с това си прозвище, в устата на когото Ем. Станев влага думите, казани от Никола Колев на Борис III.

Много познати еленски образи се мяркат около д-р Янакиев. Един от тях е фелдшерът Спиридонов. Това по всяка вероятност е Иван Сапунджиев, дългогодишен фелдшер в еленската болница, служил заедно с д-р Христо Момчилов и много уважаван от последния.

Когато се говори за д-р Кротушков, се досещаме, че това е еленският лекар д-р Ст. Попов, който наистина е пристигнал в дома на д-р Христо Момчилов, за да окаже медицинска помощ на тежко ранения. Той е един от подписалите завещанието на д-р Момчилов. Между д-р Попов и д-р Момчилов са съществували недобри отношения. Д-р Попов е завиждал на своя колега и, както разказва еленчанинът Коста Василев, когато са се срещали по улиците на града, те дори не са се поздравявали. „И остана поразен (д-р Янакиев — б. м.), че неговият съперник съвсем не е оня злобен и омразен човек, който някога го хулеше и изпращаше хора край града да пресрещат болните селяни...“

При написване на завещанието на д-р Момчилов присъствуват еленският мирови съдия Асен Хаджийов, описан външно много точно, и проф. Христо Тодоров, Д. Станчев и Ал. Кондаков, на които д-р Момчилов оставя сумата 50 000 лв., която „да изразходват по тяхното усмотрение“.

При изобразяването на тази сцена забелязвам една доста голяма близост до разказаната ми от очевидци сцена в дома на ранения лекар, преди да настъпи смъртта му.

Пак от присъстващи на погребението на д-р Момчилов в 1928 г. ми е разказано, че авторът на романа е описал почти документално точно сцената на погребението, което се извършва не в Долната църква, а в църквата „Успение Богородично“.

Моят баща също е присъствувал на погребението и особено добре си спомня за нескопосната реч на кмета Кирчо Чимширов, която предизвикала насмешка и недоумение у присъстващите. Проф. Христо Тодоров, който бил в непосредствена близост до моя баща, по време на речта на кмета си закрил лицето с ръка и казал тихо: „Абе, Кирчо, спри вече с тия глупости. Не чувствуваш ли, че се излагаш!“

Почти такава е речта на кмета и в романа.

В образа на Кантарджиев без особена трудност всеки еленчанин ще познае черти от адвоката Илия Бояджиев, близък и познат на Емилиян Станев, с когото писателят неведнъж е ходил на лов. Неслучайно Бояджиев се сърдеше на Ем. Станев, че го е описал в романа си. Илия Бояджиев, председател на Съюза на запасните подофицери в града, при различни поводи се проявяваше като оратор. Ето как е шрихиран той в романа: „Председателят на запасното войнство се славеше като страстен оратор. Винаги когато трябваше да се държи някоя реч за годишнина или празнество, Кантарджиев се качваше на трибуната и, така да се каже, беше общопризнатият оратор в К...“

Дори и в самата фамилия на адвоката има нещо близко с неговия прототип.

В образа на Тодор Генков и Петър Янков има черти от външността и дейността на еленските адвокати Коста Минков и Христо Николов.

Из романа се мярка и пощальонът Мартин, изобразен и в едноименния разказ на Ем. Станев. Човек със същото име — Ломбардията — живееше в близкото на Елена село Чукани. Той беше страстен ловец и вероятно на тази основа са се познавали с Ем. Станев.

Между второстепенните герои бих споменал още „... пълната жена на един печатар (тя стосеше до дребничкия си мъж, с цяла глава по-нисък от нея)“. Досещаме се, че това е Зорка Иванова, съпругата на еленския печатар Иван Димитров; „... една плетачка, отчаяна феминистка и мъжемразка, която беше остригала косите си и сега ги решеше с едно гребенче“. В тази жена, описана тъй ясно и точно, всеки открива еленчанката-плетачка Цана Джембазова, която доскоро живееше и работеше в Елена. „Младата вдовица-телефонистка“ в еленската поща ни напомня за Донка Якова, леля на писателя.

В „младия аптекар, главен уредник на всички балове и вечеринки...“ веднага откриваме еленския аптекар Стефан Сутров, на когото авторът е направил чудесен външен портрет с два характерни за прототипа детайла: „Прегърбеният аптекар, чийто дълъг врат излизаше от яката като саксия, говореше с една представителна снажна мома...“

Зад Лалю Ганкин, близък и с името си, и с някои от постъпките си, прозира Никола Донкин (Никола Янакиев), приятел на писателя от годините на младостта му.

С много от външността си и с дейността си като оратор проф. Рогев напомня на проф. Христо Тодоров брат на писателя П. Ю. Тодоров, който неведнъж е изнасял сказки в салона на еленското читалище.

Много вярно е описан и съборът в Търново, в който участвуват през 1922 г. срещу Конституционния блок на народняци, демократи, цанковисти и радикали 25 комунисти и комсомолци от Елена. Според разказа на Мария Николова групата направила много добро впечатление със знамето, което е носела Стефана Кусочка и с музиката, която непрекъснато свирела „Напред, работници, другари!“ и „Интернационала“.

Проучил много факти и материали за Септемврийското въстание от 1923 г., Ем. Станев вероятно не е останал чужд и на един такъв факт от Елена. При подготовката на въстанието еленските комунисти Коста Коев и Стойко Бояджиев са натоварени със задача да снабдят организацията с оръжие. Но трите техни опита да набавят оръжие излизат несполучливи. Дали в опитите на Иван Кондарев и Корфоновоз да набавят оръжие няма нещо близко до тази еленска история?

Всички тези епизодични образи, които се мяркат из романа, ни убеждават още веднъж колко здраво писателят е свързан с хората от Елена, които той обича и с които не може да се раздели.

Когато четем романа, имаме чувството, като че ли Ем. Станев е присъствувал на всички малки и големи събития, станали в градчето, като че ли познава с най-големи подробности всички негови жители. А може би това се дължи на неговата необикновена наблюдателност, тъй необходима за човека на изкуството.